

A HABSBERG MONARCHIA
ÉS A BALKÁN A 19. SZÁZADBAN
A NAGY KELETI VÁLSÁG (1875–1878)
LEZÁRULÁSÁIG

THE HABSBERG MONARCHY AND THE BALKANS
IN THE 19TH CENTURY UNTIL THE END OF THE GREAT EASTERN
CRISIS (1875–1878)

HABZBURŠKA MONARHIJA I BALKAN U 19. VEKU DO KRAJA
VELIKE ISTOČNE KRIZE (1875–1878)

MORVAI-RÁCZ RICHÁRD

egyetemi hallgató

Közésközi Múemlékvédelmi Intézet, Szabadka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Történelem Tanszék, Újvidék, IV. évfolyam

Európa Kollégium Egyetemista Központ, Újvidék – Történelmi Műhely

Mentor: Dr. Pfeiffer Attila egyetemi docens

richardbt1011@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A 19. század geopolitikai eseményei között megkerülhetetlen szerepet játszik a Balkán-félsziget kérdése. A század első felében, melyet a nemzeti ébredés időszaka és az oszmán hadak gyengülése jellemez, a térség már felkelte Bécs érdeklődését. A század első felében lejátszódó események, illetve a krími háború (1853–1856) a Monarchia külpolitikájában változást idéznek elő. A párizsi békét követő válságos évtized az olaszok elleni vereséggel (1859) folytatódik, ám a helyzet a későbbiekben csak súlyosbodik. Az osztrák–porosz háborúban elszenvedett vereséget (1866), illetve a német egyesület (1871) követő időszakban az újonnan megalakult dualista állam (1867) egyre nagyobb figyelmet fordított a Balkán térségében zajló folyamatokra. A külpolitikai válságból való kiutat a Habsburgok végül a kontinens déli részébe való terjeszkedésben találták meg. Ennek kulminációját a nagy keleti válság kirobbanása (1875), illetve annak katonai műveletei jelentették. A három évig tartó diplomáciai és geopolitikai krízis ideje alatt a térség már nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Oroszország imperialista politikájában, hanem a közép- és nyugat-európai nagyhatalmak külpolitikájában is egyre meghatározóbb szerepet kezdett játszani. A tanulmány célja bemutatni a közép-európai

monarchia válságokra történő reakcióit, külpolitikai kurzusának változásait; kiragadva egyes eseményeket az általános európai diplomácia törekvéseiből, szemléltetve a többi nagyhatalom politikáját is. A berlini kongresszus döntéseivel (1878) záruló időszak a félszigeten élő nemzetek függetlenségi követelményeinek sikerével zárult, ugyanis Montenegró, Románia és Szerbia a kongresszus döntései alapján elnyerték függetlenségüket – egy új fejezetet nyitva nemcsak a dualista monarchia, hanem az európai kontinens történelmében is.¹

**KULCSSZAVAK • Balkán, dualizmus, külpolitika, nagyhatalmak,
nagy keleti válság**

A BALKÁN-FÉLSZIGET MINT ÚJ EURÓPAI ÉRDEKSZFÉRA

A 19. század bel- és külpolitikai eseményeinek tanulmányozása a diplomáciai kapcsolatok és a különböző nagyhatalmi koalíciók ismerete nélkül felettébb problematikus. A napóleoni háborúkat követően megalakuló Szent Szövetségnek az Osztrák Császárság² is alapító tagja volt. A Klemens von Metternich nevével fémjelzett időszak (1815–1848) a népek tavaszának forradalmában lelte végét. A magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez azonban a császárság és a Habsburg-dinasztia élén álló I. Ferenc József császárnak (1848–1916) az orosz erők beavatkozására volt szüksége. Ezzel a kiütkereséssel új időszak kezdődött el a kelet-európai birodalom életében kül- és belpolitikai téren is.

A Balkán-félsziget iránti érdeklődés nem volt új keletű a dualista monarchia életében, hiszen már a nagy bécsi háborút (1683–1699) követő osztrák–török háborúk során a közép-európai monarchia igyekezett minél délebbre, az Oszmán Birodalom területére behatolni. II. József korában az oszmánok elleni utolsó hadakozás (1787–1792) azonban nem hozta meg a várt eredményt, hiszen nem sikerült megtörni azok délkelet-európai hatalmát. A *keleti kérdés* fogalomköre is ebből az időszakból származik, amikor is a nagyhatalmakat egyre inkább a Földközi-tenger és annak vidéke kezdte érdekelni.³

¹ A tanulmány az Európa Kollégium ösztöndíjprogramjának keretében készült, *A szerb kérdés Tisza Kálmán (1875–1890) kormányzati rendszerében* című pályamunka egy részének a szerző által átdolgozott, módosított változata.

² 1867-ben Osztrák–Magyar Monarchiává alakult át.

³ Ebben a kérdésben kiemelkedő szerep jutott a cári Oroszországnak. II. Katalin (1762–1796) uralkodása alatt kötött meg a kücsük–kajnardzi béke, amely az 1768 és 1774 közti orosz–török háborút zárta le. Sokan ezt a pillanatot tekintik a keleti kérdés megjelenésének. Az orosz érdeklődést a pánszlávizmus és a meleg tengerekre való kijutás lehetősége tovább erősítette a 19. század folyamán.

Széles körben azonban mégiscsak a görög felkelés (1821) és a görög szabadságharc idején kezdték használni ezt a kifejezést az Oszmán Birodalommal szembeni térnyerés leírására (ТЕРЗИЋ 2021: 2–4, 13–16).

Az utolsó osztrák–török háború a szerbek nemzeti ébredésében is nagy szerepet játszott, hiszen Koča Anđelković vezetésével a szerb önkéntesek (Freikorpsok) számos sikert értek el az osztrák hadakkal harcolva a háború folyamán. Azonban a szisztovói béke mégsem hozta meg a várt eredményeket, így a szerbek továbbra is oszmán uralom alatt maradtak (МИКАВИЏА et al. 2016: 354, 360–362). A 19. század elején az Oszmán Birodalom történetében a már megszokott jelenség játszódott le, ugyanis a belgrádi pasalikban⁴ 1801-ben a szultánnal és annak hatalmával szembeszegülő janicsárok (dáhik) megölték Hadzsi Musztafa pasát, a szultáni reformok hívét, majd ezt követően a négy dáhi rémuralma kezdődött el. Ennek következményeként robbant ki az első szerb felkelés 1804-ben, mely végül csaknem egy évtizedes hadakozás után némi eredményt hozott, de ennek ellenére mégis⁵ a szerbek vereségével végződött (СТОЈАНЧЕВИЋ 2004: 31–33, 175; ПАНКЕ 2019: 201–211). Az ezt követő időszak sem volt békés: sem a Balkán-félszigetre, sem pedig annak egyes nemzeti összetételű népére nézve. Az említett pasalik területén ugyanis az elkövetkező évtizedekben számos felkelés robbant ki nemcsak a központi hatalom ellen, hanem a Szerb Kenézség (1815–1882) területén is, melyet az évszázados dinasztikus harcok (1817–1903) is befolyásoltak. Viszonylag hosszabb politikai „stabilitás” – a nagy keleti válságot megelőző időszakban – az 1858-as András-napi Nemzetgyűlésen⁶ állt be, amikor is az állam élére már másodszer a tapasztalt politikus, Miloš Obrenović került, akit 1860-ban fia, Mihály (Mihailo) követett (ЉУШИЋ 2021: 612–617; ПАНКЕ 2019: 477–482, 509).

A 19. század elején azonban nemcsak a kialakulóban lévő szerb állam, hanem a Duna deltája mentén található kisebb fejedelemségek, illetve az Égei-tenger partjain elterülő görög területek is az orosz–oszmán terjeszkedési érdekszférába tartoztak. A napóleoni háborúkat követően a Nyugat figyelmé (az európai nagyhatalmak) – a bécsi kongresszus döntéseivel összhangban – a francia forradalom előtti Európa visszaállítására, valamint a kontinensen megjelenő forradalmi hangulat és tevékenység elfojtására irányult. A Szent Szövetség figyelmét, melynek eszmeiségét és alapját I. Sándor orosz cár és Klemens von Metternich osztrák kancellár fektették le, az Appennini-félszigeten, vala-

⁴ Szerbül Beogradski pašaluk.

⁵ Az 1812-ben megkötött bukaresti béke 8. pontjának értelmében.

⁶ Szerbül Svetoandrejska skupština.

mint a Spanyolországban lejátszódó rebellis mozgalmak leverésére irányította (ПОПОВ 2010: 11–18; HAHNER 2011: 48–53). Ezeket az akadályokat az alapító nagyhatalmak (Oroszország, az Osztrák Császárság, Poroszország és a Brit Birodalom, melyhez később Franciaország is csatlakozott) még kordában tudták tartani, azonban a görög felkelés (1821–1829), illetve az 1830 júliusában kitört francia forradalmat követően – a különböző nézetek miatt a szövetség szétesett. A görög kérdésbe bekapcsolódva az egyes nagyhatalmak – főként a Brit Birodalom – új fejezetet indítottak el az európai diplomácia történetében (КОВАЧЕВИЋ 2019: 146–156; РАСТОВИЋ 2000: 15–19).

A 18. században kialakult brit–orosz ellenszenv, illetve a brit félelem az oroszok pánszlávizmusától, létrehozta a 19. századi brit diplomácia Balkán-félszigettel kapcsolatos új politikáját, miszerint az Oszmán Birodalmat a továbbiakban is fenn kell tartani, megelőzve ezzel az orosz előretörést, valamint annak a Földközi-tengerre való kijutását. 1826-ig folyamatos előrelépések történtek a két ország között a diplomácia terén, ám az Oszmán Birodalom – tudatában annak, hogy a Brit Birodalom és Franciaország nem kezdenek konkrét katonai hadműveletet az ország ellen – háborút hirdetett a cári Oroszország ellen 1827-ben, annak ellenére, hogy 1826-ban elfogadta az akkermani konvenciót, melynek feltételei között szerepelt, hogy megerősíti a kücsük–kajnardzsi békét, valamint betartja a bukaresti szerződés (1812) bizonyos rendelkezéseit, mellyel Oroszország megtarthatja a Fekete-tenger keleti partvidékén fekvő külső területeket, megkapja a Duna menti orosz–török határ kijelölésének jogát, továbbá a kereskedelmi hajók számára biztosított szabad hajózási jogot a török vizeken. Ezenkívül megnyílik a Fekete-tengeren való kereskedelem minden nép számára. Emellett Törökország elismeri Oroszország protektorátusi jogát Moldva, Havasalföld és Szerbia felett (КОВАЧЕВИЋ 2019: 140–153; ТЕРЗИЋ 2021: 42–53). Az orosz–oszmán háború 1829-ben cári győzelemmel zárult, melyet a drinápolyi béke garantált. Ennek értelmében a szultán állama megnyitja a Dardanellákat és a Boszporuszt minden nagyhatalom kereskedelme előtt, átengedi Oroszországnak a Duna deltáját és a Fekete-tenger keleti partvidékét, egyszersmind megerősíti az orosz érdekszférába tartozó Szerbia és a dunai hercegségek (Moldva és Havasalföld) autonómiáját (ТЕРЗИЋ 2021: 49–53).

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a 19. század harmincas éveiben a nagyhatalmak egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a Balkán-félsziget felé irányuló terjeszkedésre. Az Osztrák Császárság is igyekezett idővel egyre inkább beleszólni a délkelet-európai eseményekbe, hiszen a Balkán-félsziget jogos hódítójának tartotta magát, melynek a 17–18. századi oszmán háborúk teremtették meg az alapjait. Ennek jelei majd csak később, a század derekán mutatkoztak meg, hiszen a tárgyalt időszakban a kétféjű sas országa

nem déli, hanem (dél)nyugati és keleti, pontosabban az általa a Német Szövetség és az Appennini-félszigeten birtokolt területek és a cári Oroszország irányába szegezte tekintetét.

Az említett külpolitikai kurzust számos tényező befolyásolta. Ezek közül az Itáliában található Lombard–Velencei Királyság, a Toscanai Nagyhercegség, Modena Hercegsége és Parma birodalomba való integrálása, illetve a birodalomhoz való csatolása,⁷ továbbá a Német Szövetségben kialakult feszültségek és a későbbi porosz veszély voltak a legnagyobb hatással az állam összpolitikai kurzusának kialakulására. Belpolitikai szempontból mindenképp az utóbbi fejtett ki nagyobb hatást a Habsburg-ház uralkodóinak döntésére. 1817-ben ugyanis egyetemista zavargások törtek ki, melyek a protestantizmus megjelenésének 300. évfordulójáról való megemlékezéssel kezdődtek (PRESS 2009: 635–640). Ezt csak tetőzte August von Kotzebue drámaíró, író meggyilkolása, aki orosz diplomataként is tevékenykedett. A Metternich-rendszer ezek radikalizálódását nem engedhette meg, ezért drasztikus lépésekre szánta el magát, melynek keretében nőtt a cenzúra, illetve az állam hatása az egyetemekre, valamint megakadályozta egyes ideológiák terjesztését, később pedig ezek az autokrata intézkedések okozták az 1815-ben megalakult rendszer végét 1848-ban, a népek tavaszának idején.

Az Osztrák Birodalom első komoly lépése, mely már igazolja az állam egyre nagyobb érdeklődését a déli területek iránt, az 1833-ban a Mnichovo Hradištěben az osztrák császár és az orosz cár részvételével megvalósult találkozó, melyen az orosz–osztrák érdekszférákról és az együttműködésről tárgyaltak (КОВАЧЕВИЋ 2019: 164–171).

A kialakulóban lévő politikai blokkok tehát már ebben az időszakban kifejezték érdekeltiségüket a térség iránt, de konkrét fejleményekre csak a népek tavaszának lezárulása után került sor.

DÉL IRÁNYÁBA

Az Osztrák Császárság történetében minden bizonnyal a legnagyobb változást az 1848-ban kitört forradalom hozta el. Az egész Európát érintő változások azonban nemcsak az államok belpolitikai, hanem külpolitikai folyamatait is megváltoztatták, melyek a történelmi kutatások alkalmával gyakran háttérbe szorulnak.

A Metternich-rendszer megszűnését kiváltó forradalom azonban a közép-európai állam életébe alkotmányos tekintetben csak rövid változást

⁷ E térségek közül csak a Lombard–Velencei Királyság képezte a birodalom szerves részét, míg a többi területet a Habsburg-házhoz közeli vagy a Habsburg-házból származó különböző tisztségeket betöltő államfők irányították.

hozott, hiszen új abszolutista rendszer, a Bach-rendszer alakult ki. Az erős centralizmusra a Habsburg-uralkodóknak teljes mértékben szükségük volt, hiszen nemcsak a Szent István koronája alá tartozó, hanem Itália és a Német Szövetség területein is forradalmak robbantak ki. Ezt tetőzte a különböző nemzeti érdekeket képviselő csoportok, illetve koncepciók megjelenése. Itáliában ugyanis egyre fokozódott az olasz egyesítés iránti törekvés, mely végső soron az osztrák kézben lévő területek elszakítását jelentette volna (SOMOGYI 1981: 33–43; ПООПОВ 2010: 310–311).

A német tartományokban is egyre rosszabbra fordult a helyzet az osztrákok szempontjából. A forradalmat követően pedig két koncepció jelent meg, amely a német egyesítésre vonatkozott. Az egyik Ausztria, míg a másik Poroszország vezető szerepét emelte ki. A Habsburgok így egyre nagyobb ellenfelet láttak a Hohenzollerekben, akik végül is egyesíteni tudták a független német államokat, és a hetvenes évek elején létrehozzák majd a Német Birodalmat (ПООПОВ 2010: 332–333; CLARK 2007: 564–567).

A legnagyobb változást az európai diplomácia és külpolitika terén a krími háború (1853–1856) jelentette. A háború, melynek ürügye az Oszmán Birodalomban élő keresztények feletti orosz protekcionizmus megóvása volt, végzetes diplomáciai kudarccal végződött az Osztrák Császárság számára. Mivel az orosz érdekek ütköztek a Habsburgokéval,⁸ ezért támogatásukra nem számíthatott. Ausztria hosszú ideig igyekezett semleges maradni, főként azért, mert a magyar forradalmat és szabadságharcot csak az oroszok beavatkozásával tudták leverni, melyet Ferenc József az I. Miklós cárral való egyeztetéseknek köszönhetően „vert le”. A nyugati országok negatív megítélése és az orosz beavatkozás így arra sarkallta az osztrákokat, hogy kelet irányában szerezzenek támogatót. Azonban az érdeklentétek miatt ebben a konfliktusban a nyugati államokkal szövetségelt, megállítva ezzel az orosz terjeszkedést. Ez a döntés azonban végzetes eredménnyel járt – Oroszország elpártolt egykori jó szomszédjától, az európai országok viszont, amelyekkel szövetségelt, nem vették figyelembe érdekeiket. Ezzel pedig az akkori geopolitikai adottságok megteremtették azt a közeget, amelyben az osztrák diplomácia legszörnyűbb évtizede (1853–1867) kezdődött el (GONDA–NIEDERHAUSER 1977: 206–207; OSTERHAMMEL 2020: 715; SIMPSON 1917: 54–57; TEJAOP 2001: 103–105).

⁸ Ahogyan a korábbiakban már említettük, a 19. század elején is – főként az oszmánokkal folytatott hadakozásokat követően – érdekelték voltak a térségben. 1833 után azonban a közép-európai császárság érdekeltége erősödött a térségben. A krími háború idején már megkerülhetetlen volt a Balkán-félsziget kérdése is a Habsburg- külpolitikában, amit esetenként a szerb dinasztikus harcokba való beavatkozás is igazolt.

Emellett két meghatározó esemény is lejátszódott ekkor: a szerb államra egyre jobban felfigyeltek a nyugat-európai országok, s e célból igyekeztek annak a krími háborúban való semlegességét megőrizni. Valójában ekkor került be a szerb nép sorsa az angliai sajtóba, ekkor kezdődik meg a politikai elit érdeklődése irántuk (АНТИФ 2004: 139–141).

A másik kudarcot a Szárd Királyságnak a párizsi békekonzferencián (1856) való részvétele és a békekötés menetébe való beleszólása jelentette. Ezzel ugyanis a magát az Itália egyesítésére jelölő állam bekerült a nemzetközi kapcsolatok vérkeringésébe és alakításába (SIMPSON 1917: 26–30, 83–85).

Az első nemzetközi kudarc azonban csak ezután következett. A Szárd–Piemonti Királyság, mely az olasz egyesülés legeltökéltebb állama volt, a krími háborút követően egyre komolyabb pártolókra talált a nemzetközi porondon. III. Napóleon francia császár közbenjárását élvezve a szárd diplomácia a nemzetközi diplomácia segítségével reménykedett, amely esetleg a háborútól is megmenthette volna az államot. Az osztrák vezetés azonban – rossz taktikai húzásának következményeként – vesztiesen került ki 1859-ben a háborúból: két óriási vereséget szenvedve Magentánál és Solferinónál. A Villafrancában megkötött béke értelmében pedig kiszorult az Appennini-félszigetről,⁹ melyen 1870-ig sikerült létrehozni az egységes olasz államot (GONDA–NIEDERHAUSER 1977: 208–211; SOMOGYI 1981: 108–112; TEJAOP 2001: 105–107).

Az abszolutizmus teljes összeomlását azonban nem ez, hanem a porosz iniciativa okozta. A két német állam 1864 elején összetűzésbe került Dániával, az észak-németországi Schleswig-Holstein hovatartozása kapcsán. A háború eredményeként 1864-ben Schleswig-Holstein és Lauenburg porosz és osztrák kézbe került, de a Német Szövetségen belüli feszültség nem oldódott meg. Otto von Bismarck porosz kancellár 1866-ban az össznémet nemzetgyűlés összehívását sürgette az általános választójog alapján, melyet Ausztria ellenzett. A hosszas konfliktusnak végül fegyveres összetűzés lett a vége. A német területek csoportosulva nyújtottak segítséget a két harcoló félnek. Az osztrák győzelmek ellenére (június 24-én Custozánál, illetve július 20-án Vis¹⁰ szigeténél) a végső, megsemmisítő győzelmet a poroszok aratták július 4-én Sadowánál.¹¹ A német egyesülés végül 1871-ben Poroszország vezetésével ért véget (CLARK 2007: 598–607, 615–620; OSTERHAMMEL 2020: 694–696).

⁹ Itáliai birtokait folyamatosan veszítette el a 19. század során.

¹⁰ *Olaszul* Lissa.

¹¹ *Németül* Königgrätz.

A külpolitikai katasztrófák által előidézett belpolitikai problémákat a bécsi udvar ekkor elsőként államformájának módosításaival és új jogi dokumentumok kiadásával (Októberi Diploma, Februári Pátens) igyekezett megoldani. Azonban a sadowai csatát követően már érzékelhető volt, hogy a korábbi centralista bécsi kormányzás nem tudja fenntartani az addigi kormányzati rendszert. Egyetérthetünk azokkal a történészekkel, akik szerint az 1866-os vereséggel valójában megszületett az 1867-es dualizmus, azaz a magyar és az osztrák fél egyenjogúságán alapuló perszónálunió (GERGELY-SZÁSZ 1978: 27–35; GONDA-NIEDERHAUSER 1977: 225–232; SOMOGYI 1981: 200–207).

Az 1860-as évek időszaka azonban nem csak a Monarchiában volt a problémás idők kora. A Balkán-félszigeten is egyre hangosabban követelték a függetlenséget az ott élő népek. A különböző krízisek nemcsak felhívták a nagyhatalmak – főként Nagy-Britannia és Oroszország – figyelmét, hanem befolyásukat is növelték. A balkáni népek ebben az időben egyre többet foglalkoztak egy balkáni szövetség eszméjével, mely minden délszláv, illetve állam nélküli balkáni népet felszabadítana a török uralom alól. 1866-ban meg is köttetett a rövid életű első szövetség (ЛЕОБАЦ 2015: 176–186; ЋОРЂЕВИЋ 2017: 147–166).

A félszigeten kiemelkedően fontos politikai események zajlottak ebben az időben. A görög szigetek közül Krétán robbant ki nagyobb felkelés 1866-ban. Az uralkodóház-cserék – Görögországban 1863-ban, Romániában 1866-ban –, valamint a Szerbiában kialakult belpolitikai feszültség, melynek végén a törökök elhagyták a szerb városokat, illetve Mihály szerb kenéz meggyilkolása (1868) komoly veszélyt jelentett a béke fenntartására (КОВИЋ 2007: 112–117; ПАВЛОВИЋ 2018: 155–158; ЋОРЂЕВИЋ 2017: 176–182).

A PUSKAPOROS HORDÓ

A krími háború óta tartó geopolitikai izolációból való kikerülés érdekében az immár dualista monarchia egyre aktívabb külpolitikát kezdett folytatni. A nagy keleti válság időszakát Magyarországon Tisza Kálmán (1875–1890) kormányzása határozta meg.

A korszak külpolitikáját Otto von Bismarck rendszere alakította. Az 1871-es német egyesülést követően a Német Császárság folyamatosan Franciaország izolációját igyekezett megerősíteni, főként annak szövetségre lépését az osztrákokkal, illetve az oroszokkal. Ennek háttérében valójában Bismarck azon elképzelése állt, hogy nyugati szomszédja megpróbálja majd visszaszerelni 1870-ben elveszített területeit, Elzászt és Lotaringiát. Az a félelme, miszerint a szomszédos franciák az osztrákokkal, illetve az oroszokkal tudnak

szövetségre lépni, azt eredményezte, hogy 1873-ban megalakult a három császár szövetsége, amely a német, az orosz és az osztrák¹² császárok szövetségén alapult. Ezen taktikájával a német kancellár a Balkán-félszigetért viaskodó két országot magához akarta kötni, illetve abban reménykedett, hogy egymással versenyezve már nem marad erejük a franciáknak segítséget nyújtani, amennyiben azok megtámadnák Németországot (ZIEKURSCH 1927: 27–32, 35–37; КОВАЧЕВИЋ 2019: 273–277).

Geopolitikai szempontból világossá vált, hogy a Monarchia az orosz–német kapcsolatrendszerben képzelte el magát, amelynek bukásával azonban megdőlték az ilyen irányú további próbálkozások (DIÓSZEGI 1987: 38–47). A Balkán-félszigeten ennek ellenére az 1870-es és 80-as években erősödő orosz befolyás figyelhető meg.

A geopolitikai helyzetet ezután már csak egy puskalövés tudta súlyosbítani. Erre 1875 júliusában került sor, amikor is Pero Tunguz harambasa megtámadott egy török kereskedőcsoportot. Négy nappal később, július 9-én Nevesinje közelében – helyi fegyveresek török csendőrök általi üldözése miatt – szerb parasztlázadás tört ki. Ez az esemény *nevesinjei puska* néven került be a történelembe (ЕКМЕЧИЋ 2021: 201–213).

A nagyhatalmak annak érdekében, hogy elkerüljék a fegyveres összetűzéseket, először a diplomácia segítségéhez folyamodtak. Azonban a Porta által kiküldött követek nyomást gyakoroltak a szerb kenézre, Milanra. Az az évi szerb választásokon a Stevča Mihailović és a Jovan Ristić vezette liberálisok nyertek, akik az eseményekre történő erélyes válaszlépéseket szorgalmazták. 1875 végére számos diplomáciai kudarc és feszültség jellemezte a félszigetet. A helyzetet fokozta, hogy az Oszmán Birodalom csődöt jelentett, illetve, hogy annak reformtervei már a nyugat-európai monarchiáknál sem találtak meghallgatásra. Ekkor Andrássy Gyula, az osztrák–magyar állam közös külügyminisztere megjelentette memorandumát, mely a keleti válság egyes aspektusainak megoldásait tartalmazta.¹³ A következő években egyre nőtt az orosz beavatkozástól való félelem, amelyet a Monarchia sem nézhetett tétlenül. A Bulgáriában 1876 áprilisában¹⁴ kitört felkelés, valamint a sikertelen szerb–török háborúk nem jártak nagyobb katonai sikerrel a nyugat-európai országok részéről (KOZÁRI 1987: 319–322; PAL 2001: 120–122; КОВАЧЕВИЋ 2019: 284; ПИРИВАТРИЋ 2008 [уред.]: 219–222; РАДОВИЋ 2024: 278–285; РАЈИЋ 2015: 436–444).

¹² Az osztrák császár egyben a magyar királyi titulust is magáénak tudhatta.

¹³ Az Andrássy-memorandum, más néven Andrássy-reformterv szövegén érezhető az elszigeteltséggel, illetve az oroszbarát politikával való szakítás.

¹⁴ Bulgáriában ekkor még a Julianus-naptárt használták, így a bolgár történetírásban április 20-a a felkelés kirobbanásának dátuma.

Az események második szakasza még számos meglepetést tartogatott. 1876 után Andrássy azt szeretne volna elérni, hogy a pánszlávizmus eszméjén táplált orosz balkáni hadjáratok sikertelenek legyenek. 1877 januárjában a budapesti titkos konvenció, illetve a bécsi kiegészítése is ezt támasztja alá. A semlegességért cserébe Ferenc József megkapja Boszniát, míg az orosz terjeszkedés a Balkán keleti részében folytatódik (DIÓSZEGI 1987: 32–34; KOZÁRI 1987: 322–323; ZIEKURSCH 1927: 109–113).

Oroszország már magát bebiztosítva üzent hadat az Oszmán Birodalomnak 1877 áprilisában. Ehhez az előző háborúból vesztesen kikerülő szerbek is csatlakoztak, akik így számos egykori városukat és térségüket tudták felszabadítani. Azonban az orosz előretörés nem állt meg. 1877 végére bizonyossá vált, hogy az eddigi koncepciók már nem tarthatók fenn, s orosz győzelemmel kell számolni. Az orosz csapatok egészen Drinápolyig hatoltak, ahol az Oszmán Birodalom kérésére brit közvetítés kezdődött. Oroszország az 1878. március 3-án aláírt San Stefanó-i béke értelmében a Balkán urává vált volna. A nagyhatalmak közbenjárásának következtében megtörténik az aláírt béke revíziója. A berlini kongresszus (1878. június 13. – július 13.) átrajzolta a San Stefanó-i béke határait, megszüntetve a nagy bolgár államot, függetlenséget adva Montenegrónak, Romániának és Szerbiának, valamint új fejezetet nyitott a dualista monarchia külpolitikájában Bosznia-Hercegovina okkupációjával (DIÓSZEGI 1987: 39–42; КОВАЧЕВИЋ 2019: 301–307).

A Balkán-félszigeten azonban a kialakult helyzet továbbra is feszültségeket okozott, főként a függetlenségét és területeit elveszítő Bulgária és Szerbia között. Ezek a feszültségek alig pár évvel a békekötés után újabb háborúhoz vezettek, s ebbe a Monarchia, mely a nyugat-balkáni régió ura lett, már sokkal intenzívebben szólott bele (ЛУШИЋ 2001: 177–187).

ZÁRÓGONDOLATOK

Tisza Kálmán a dualizmus kori Magyarország leghosszabb ideig miniszterelnöki pozíciót betöltő államférfija volt, akit Generálisnak is neveztek, s első mandátumának idején szembe kellett nézzen államának addig talán egyik legfontosabb kérdésével: merre és hogyan tovább a kialakult imperiaalista világban.

Az Osztrák Császárságnak, majd 1867-től Osztrák–Magyar Monarchiának, melyet sokan a „népek börtönének” is neveznek, külpolitikai problémáinak megoldásával egy újabb, még nehezebb problémát, a nemzetiségi kérdés megoldását kellett volna megoldania, amelyre egészen a Monarchia felbomlásáig nem sikerült végleges választ találnia.

A 19. században meghatározó szerepet betöltő Habsburg Birodalom megteremtette azt az új politikai rendszert Európában, melyet annak legmar-

kánsabb személyéről, Klemens von Metternichről neveztek el. A Metternich-korszak a krími háború és az olasz, valamint a német egyesülés közötti sikertelen évtizedet új politikai kurzusával igyekezett jóvátenni, emiatt viszont szembekerült Oroszországgal, mely már a 18. század óta ennek a térségnek a meghódítását tervezte. A berlini kongresszus után egy új európai rendszer kezdődött, melyben a közép-európai monarchia szerepe meghatározó volt – főleg a Németországgal kötött szövetsége révén. Azonban ahogyan azt majd a történelem is igazolja, ez a megoldás csak ideiglenes volt.

A szakirodalmat elemezve szembeötlik, hogy egyes aspektusokkal a magyar, míg másokkal a szerb történetírás foglalkozott, esetenként a számunkra fontos időszakok a nemzetközi történetírásban is hagytak maguk után nyomot. A szakirodalom kontrasztív elemzésével így új tolmácsolást adhatunk az eseményeknek, ugyanakkor még számos megválaszolatlan kérdés marad, amely a politikai elit, a hétköznapi ember életéhez és sorsához kötődik. A felmerülő kérdésekre – reményeink szerint – egy terjedelmesebb tanulmány adhat majd választ.

IRODALOMJEGYZÉK

- АНТИЋ, Чедомир 2004. *Велика Британија, Србија и Кримски рат 1853–1856*. Завод за уџбенике, Београд
- CLARK, Christopher 2007. *Preußen*. Deutsche Verlags-Anstalt, München
- DIÓSZEGI István 1987. *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- ЕКМЕЧИЋ, Милорад 2021. *Устанак у Босни 1875–1878*. Православна реч – Архив Војводине, Нови Сад
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán 1978. *Kiegyezés után*. Gondolat Kiadó, Budapest
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil 1977. *A Habsburgok: Egy európai jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest
- ЂОРЂЕВИЋ, Мита 2017. *Историја модерне Србије*. Завод за уџбенике, Београд
- НАННЕР Péter 2011. A szent szövetségi rendszer: Megújuló nemzetközi kapcsolatok, 1815–1848 In: *Rubicon*, 3–4., 48–53.
- КОВАЧЕВИЋ, Душко М. 2019. *Историја спољне политике Руске империје 1801–1917*. Завод за уџбенике, Београд
- КОВИЋ, Милош 2007. *Дизраели и источно питање*. Clio, Београд
- КОЗÁРИ Mónika 1987/88. A keleti válság és a nagyhatalmak balkáni célkitűzései (1875–77). In: *Történelmi Szemle*, 3., 318–329.
- ЛЕОВАЦ, Данко 2015. *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*. Службени гласник, Београд

- ЉУШИЋ, Радош 2001. *Историја српске државности*. Књига 2. Србија и Црна Гора. Нововековне српске државе. Српска Академија Уметности, Огранак у Новом Саду – Беседа – Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад
- ЉУШИЋ, Радош 2021. *Кнез Милош (1783–1860): Државотворни владар*. Православна реч, Нови Сад
- МИКАВИЦА, Дејан – ЛЕМАЈИЋ, Ненад – ВАСИН, Горан – НИНКОВИЋ, Ненад 2016. *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*. Књига 1. Прометеј – Радио-телевизија Војводине, Нови Сад
- OSTERHAMMEL, Jürgen 2020. *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. С.Н.БЕСК, München
- PAL, Tibor 2001. *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu*. Filozofski fakultet, Novi Sad
- ПАВЛОВИЋ, Стеван К. 2018. *Историја Балкана 1804–1945*. Сlio, Београд
- ПИРИВАТРИЋ, Срђан (уред.) 2008. *Историја Бугарске*. Сlio, Београд
- ПОПОВ, Чедомир 2010. *Грађанска Европа (1770–1914): Политичка историја Европе (1815–1871)*. Књига 2. Завод за уџбенике, Београд
- PRESS, Steven Michael 2009. False Fire: The Wartburg Book-Burning of 1817. In: *Central European History*, Vol. 42, No. 4, December 2009, 621–646.
- РАДОВИЋ, Данијел 2024. *Јован Ристић (1829–1899) – биографија српског државника*. Прометеј, Нови Сад
- РАЈИЋ, Сузана 2015. *Спољна политика Србије: Између очекивања и реалности. 1868–1878*. Српска књижевна задруга, Београд
- РАНКЕ, Леополд фон 2019. *Србија и Турска у деветнаестом веку*. Академска књига, Нови Сад
- РАСТОВИЋ, Александар 2000. *Велика Британија и Србија (1878–1889)*. Службени лист СРЈ – Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд
- SIMPSON, Sebastian Solon 1917. *The Congress and Treaty of Paris, 1856*. Thesis (M.A.) – University of Illinois, S. l.
- SOMOGYI Éva 1981. *Absolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat Kiadó, Budapest
- СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир 2004. *Србија и српски народ у време Првог устанка*. Матица српска, Нови Сад
- ТЕЈЛОР, Алан Ц. П. 2001. *Хабзбуршка монархија 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*. Сlio, Београд
- ТЕРЗИЋ, Славенко 2021. *На капијама Константинопоља: Русија и балканско питање у 19. веку*. Историјски институт – Нови Сад – Православна реч, Нови Сад

ZIEKURSCH, Johannes 1927. *Das Zeitalter Bismarcks (1871–1890): Politische Geschichte des Neuen Deutschen Kaiserreiches*. Zweiter Band. Frankfurter Societäts-Druckerei, Frankfurt am Main

ABSTRACT • Among the geopolitical events of the 19th century, the issue of the Balkan Peninsula plays an indispensable role. In the first half of the century – characterized by national awakenings and the weakening of Ottoman forces – the region had already attracted the interest of the Central European monarchy. Events unfolding in the early 19th century, along with the Crimean War (1853–1856), triggered changes in the Monarchy's foreign policy. The decade following the Treaty of Paris was marked by crisis, continuing with a defeat against the Italians (1859), and the situation only worsened in subsequent years. Following the defeat in the Austro-Prussian War (1866) and the unification of Germany (1871), the newly established dualist state (1867) increasingly focused on the developments in the Balkans. The Habsburgs ultimately saw expansion into the southern part of the continent as a way out of their foreign policy crisis. This culminated in the outbreak of the Great Eastern Crisis (1875) and its subsequent military operations. During the three-year diplomatic and geopolitical crisis, the region became a focal point not only for the imperial policies of the Austro-Hungarian Monarchy and Russia but also for the foreign policies of the major powers of Central and Western Europe. – This study aims to present the Central European monarchy's reactions to the crises and the changes in its foreign policy course, highlighting specific events within the broader context of European diplomatic efforts and illustrating the strategies of the other great powers. The period, ending with the decisions of the Berlin Congress (1878), saw the success of the independence aspirations of the nations living in the Balkans – Montenegro, Romania, and Serbia gained independence as a result of the Congress's decisions—thus opening a new chapter not only in the history of the Dual Monarchy but also in that of the European continent.

KEY WORDS • **Balkans, Dualism, Foreign Policy, Great Powers, Great Eastern Crisis**

SAŽETAK • Među geopolitičkim događajima 19. veka, pitanje Balkanskog poluostrva ima neizostavnu ulogu. U prvoj polovini veka – koju karakterišu buđenje nacionalne svesti i slabljenje osmanske vojne moći – ovaj region je već privukao interesovanje centralnoevropske monarhije. Događaji koji su se odigrali u prvoj polovini 19. veka, zajedno sa Krimskim ratom (1853–1856),

izazvali su promene u spoljnoj politici monarhije. Decenija nakon Pariskog mira bila je obeležena krizom, koja se nastavila porazom od Italijana (1859), a situacija se samo pogoršavala u narednim godinama. Nakon poraza u austro-pruskom ratu (1866) i ujedinjenja Nemačke (1871), novoosnovana dualistička država (1867) sve više je usmeravala pažnju na događaje na Balkanu. Habzburzi su na kraju videli proširenje na južni deo kontinenta kao izlaz iz svoje spoljno-političke krize. Ovo je kulminiralo izbijanjem Velike istočne krize (1875) i njenim vojnim operacijama. Tokom trogodišnje diplomatske i geopolitičke krize, region je postao centralna tačka ne samo za imperijalne politike Austrougarske monarhije i Rusije, već i za spoljne politike velikih sila Centralne i Zapadne Evrope. – Ova studija ima za cilj da predstavi reakcije centralnoevropske monarhije na krize i promene u njenoj spoljnoj politici, ilustrujući konkretne događaje u širem kontekstu evropskih diplomatskih nastojanja i strategija drugih velikih sila. Period koji se završava odlukama Berlinskog kongresa (1878) označio je uspeh težnji za nezavisnošću naroda koji žive na Balkanu – Crna Gora, Rumunija i Srbija stekli su nezavisnost kao rezultat odluka kongresa – time otvarajući novo poglavlje ne samo u istoriji Dualističke monarhije već i u istoriji evropskog kontinenta.

KLJUČNE REČI • Balkan, dualizam, spoljna politika, velike sile, velika istočna kriza

Beérkezés időpontja: 2025. augusztus 4.

Elfogadás időpontja: 2025. augusztus 10.